

Ірина КОСТЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри ІТМ

МІФОЛОГІЧНИЙ ГЕРОЙ: ПОХОДЖЕННЯ, ПРИЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються питання походження, призначення і функцій міфологічного героя, особливості сюжетних схем на основі здобутків психоаналізу та на матеріалах античної міфології. Зроблено спробу узагальнити й проаналізувати сутність героя як явища колективної свідомості, систематизувати роботи фахівців, які робили дослідження у контексті різних міфологій світу. Запропоновано трактування пригод міфологічного героя як шлях до себе, а мотив подорожі — як відрив людини від соціального і природного середовища та становлення особистості.

Ключові слова: міфологічний герой, мотив подорожі, колективна свідомість, сюжетні схеми, психоаналіз.

Фабульність міфу трансформується у здатність до народження нових понятійно-образних композицій, які поєднують художню переконливість з логічною несуперечливістю. Це особливо яскраво простежується на прикладі міфологеми героя. У західну цивілізацію міфологічний герой прийшов з грецької міфології, у якій його розуміли і називали по-різному. Дослідженню міфологеми героя присвячені праці Ю. Антоняна [1], Д. Хендерсона [2], Д. Норман [3], К.Г. Юнга [4], Дж. Кемпбела [5], М. Еліаде [6], О. Ранка [7] та ін. Постає міфологічного героя суттєво вплинула на формування європейської культури та європейської культурної свідомості, назавжди залишилася (у найрізноманітніших інваріантах) у літературі, мистецтві, театрі, культурології, філософії та психології. Саме з образом міфологічного героя пов'язана естетична категорія героїчного на позначення “моральної цінності людської діяльності, стійкості, самопожертви, лицарської вірності вічним істинам, духовної сили та благородства... героїчне виявляється в загострених конфліктних ситуаціях, що зумовлюють потребу вибору між гідністю та приниженням” [8, 222].

Мета пропонованої статті — узагальнити й проаналізува-

ти причини постання героя, характерні особливості його життя, призначення героя та основні механізми його поведінки на основі теорії архетипів К.Г. Юнга та джерельних матеріалів античної міфології.

Постання героя, боголюдини або людини на місці олімпійських богів свідчить про подальший розвиток суспільних відносин і утвердження людської особистості у процесі освоєння природи. Яким постає цей герой: шляхетний, відважний і надзвичайно сильний воїн; вмілий будівничий і винахідник; пророк; мудрий законодавець; приборкувач стихій; володар таємного знання, яке може дати людині надію і порятунк. Однак, що дуже важливо, він не безсмертний і цим близький до людей.

Слід відзначити, що за античної доби поняття героїчного ще не пов'язували з етикою, героєм часто називали сина якогось бога або людину, що набула божественного статусу, або навіть шляхетного чоловіка, який мав славних предків. Ще Дж. Віко науково обґрунтував свої сумніви щодо чеснот гомерівських персонажів у трактаті “Основи нової науки про загальну природу націй” (1725). Однак історію і надалі розглядали як діяльність окремих героїв: божества, пророка, поета, пастиря, вождя. Ось чому цікаво пильніше придивитися до тих першобразів, що на тисячоліття залишилися зразками для наслідування, суттєво трансформувалися у культурній свідомості та набули статусу архетипів.

Завдяки своєму становищу герой посідає проміжне місце між Олімпом і світом людей. Один з його батьків міг бути богом (Персей — син Зевса і Данаї, Геракл — Зевса й Алкмени, Ахілл — Фетиди і Пелея, Еней — Афродіти і Анхіза та ін.), або герой, народжений від смертних, має могутнього бога-покровителя (Тесеєві допомагає Посейдон, Одисеєві — Афіна, Ясону — Гера). Звідси й очевидна вищість героя над рештою людей (сила Геракла, мудрість Одисея).

Головна функція героя — виконувати волю олімпійців на землі, гармонізувати світ, захищати людей. Героїв цілком можна трактувати у якості певних фігур, які вносять у життя впорядкованість, справедливість, організованість замість первісного хаосу, пов'язаного з богами. Якщо герої раннього періоду

наділені лише надприродною силою (Персей, Геракл), то наступне покоління поєднує в собі фізичну могутність з інтелектом і навіть художніми талантами (Тесей, подібно до Геракла, захищає світ від зла, вбиває розбійників, але головна його заслуга в тому, що він стає засновником Афін, впорядковує життя громади, створює нові суспільні інституції).

Особистість героя має трагічний характер (виняток становить хіба Персей — перший грецький міфологічний герой та улюбленець богів). Часто життя його коротке, але обов'язково прикрашене безсмертними подвигами. У юності герой сам обирає свою долю: Ахілл може не йти на Троянську війну і прожити довге сіре життя, Тесей міг залишитися у Трезені, забувши про Афіни. Мотив випробовувань героя — важлива частина сюжету. Наприклад, сила і мужність Геракла перевіряються дванадцятьма подвигами. Випробовування героїв часто пов'язані з подорожами, морськими і сухопутними, відкриттям нових земель (міфи оповідають про подорожі аргонавтів у Колхиду, Геракла і Тесея — у країну амазонок).

Традиційними сюжетними мотивами в історії героя були: битви з чудовиськами, звільнення діви (Персей — Андромеду), звільнення міста, народу (Тесей — Афіни від данини, Геракл — від чудовиськ); відвідання підземного царства (Геракл, Тесей); викрадення священних тварин, скарбів, жінок (Геракл — Цербера, Ясон — золоте руно, Тесей — Аріадну, Ясон — Медею та ін.).

Життєвий шлях героя тернистий і пов'язаний з численними помилками, розплата за які — багаторічні страждання. Герой часто чинить усупереч волі богів, протистоїть їм, однак відчуваемо, що в цій ситуації симпатії міфотворця саме на боці героя, а той факт, що боги переважно не допускають безсмертя героя, без сумніву, містить протест людини на адресу богів за свою приреченість на смерть. Оця недосяжність тілесного безсмертя компенсується безсмертям подвигів. Фінал життя героя найчастіше трагічний: у страшних муках помирає Геракл від отрути; Тесей гине на чужині, забутий своїм народом; самотність і забуття — доля Ясона, якого вбивають залишки корабля його слави — “Арго”.

Впадає у вічі й те, що герої володіють однаково типовими

рисами у цілком різних народів, стаючи таким чином носіями дуже важливої архетипової інформації. Кожний такий герой є ідеальним колективним обличчям цієї спільноти, він виражає її прагнення до досконалості та сили, до перемоги над злом і утвердження добра. Ймовірно, за допомогою героїчних міфів люди прагнули віднайти у собі те, що дало б можливість здолати усі небезпеки, які їм загрожують, навіть ті, що ховаються у самих людях. Людина ніби проектує на героїв те, чим сама не володіє, що не в змозі здійснити, але дуже прагне.

Цілком погоджуємося з думкою Ю. Антоняна, що “шлях героя є довгою і болісною мандрівкою у глибину самого себе, на саме дно, де може панувати страждання і болісне каяття... Кожна битва героя є життєносним або життєруйнівним конфліктом людини з богом, але після кожного конфлікту шлях веде до нових битв” [1, 246]. Цю думку обґрунтовує і Д.Л. Хендерсон: “Щоби стати достатньо грізним і перемогти дракона, герой спочатку повинен дійти згоди зі своїми деструктивними силами. ...перш ніж Еґо зможе перемогти, воно повинне підкорити собі Тінь та асимілювати її” [2, 119]. Справді, міфологічного героя можна уявити як духовний первень у людині, її здатність не лише пізнавати, випробовувати й змінювати, долати перешкоди і ставати переможцем у конфліктах, але й кохати і приносити себе в жертву.

Окремі герої не знали свого батька, їх виховували матері або названі батьки, подорослішавши, вирушали на пошуки батька, звершуючи подвиги. Можна припустити, що такий сюжетний хід відображає не лише закономірний потяг сина до батька, а це є своєрідний шлях до Бога, а самі подвиги на цьому шляху символізують необхідність подолання величезних труднощів для його досягнення. Часто саме народження героя прирівнюється до подвигу — їх намагаються вбити найближчі родичі, тому немовля кладуть в корзину (скриню) і пускають водою (Персей, Ромул і Рем), виховують у потаємному місці (Тесей, Ахілл).

Символічною в цьому плані є і битва з драконом (чи будь-яким іншим хтонічним чудовиськом) — зло набуває в образі драконів чи інших персонажів конкретних рис, що дозволяє уявити його та боротися з ним; оскільки зло в самій людині рідко

опредметнене, вона не може відчувати себе в безпеці, тим значущішою є перемога над демоном у своїй особистості. Тому постійні битви героїв з чудовиськами можуть означати, з одного боку, долання власних внутрішніх конфліктів, з іншого — процес дорослішання (усі герої дуже молоді, лише Геракл вершив подвиги і в зрілому віці) та засвоєння нових соціальних ролей і функцій.

У багатьох легендах, наприклад, про Гільгамеша, Самсона, Геракла, герої вбивають диких тварин (найчастіше левів) голіруч. З цього часто роблять висновок, що вони таким чином борються зі злом у собі. Але вірогіднішим постає інше пояснення — цінність перемоги значно вища, якщо герой використовує лише власну фізичну силу, зброя виявляється зайвою. Логічний висновок висловлює і Ю. Антонян: “Чим більше таких перемог здобуває герой, тим більше у нього виявляється сил для наступного герцю, із самим собою чи зовнішнім злом” [1, 249]. З іншого боку, перемога над твариною одночасно може втілювати й подолання низьких, тваринних рис у людині.

Герой повинен володіти не лише великою фізичною силою, сміливістю, кмітливістю й хитрістю, — він повинен знайти в собі сили суворо дотримуватися певних правил, невміння це робити міфологія часто називає причиною недосягнення безсмертя. Герой зобов'язаний весь час рухатися вперед, навіть знаючи, що його чекає загибель, так, наприклад, вчинив Ахілл, так зробив і Христос, продовжуючи свій смертний шлях. Рух може продовжуватися все життя, у принципі, можемо вважати, що оця подорож до себе, до свого центру і є сенсом руху. Слід відзначити, що це не лише шлях у себе, але й постійне творення чогось, або шлях до себе через творення.

Герой повинен уміти страждати, часто його місія саме і полягає у постійному стражданні. Безперечним прикладом тут є Прометей, можемо згадати і Одісея (постійні пошуки дому, рідної землі), Геракла (нескінченна боротьба з чудовиськами і злом через звершення подвигів). Є і парадокс, який можна назвати неминучим (і простежується він особливо яскраво в подвигах Геракла): усі подвиги героя можуть не привести до якихось конкретних результатів, вони вершаться заради самих себе. Але в цьому й полягає їхній глибинний зміст — розкри-

ти можливості людини, її героїчні першооснови, вдовольнивши тим сокровенну потребу людини вийти за межі своєї особистості, проникнути в її глибини (звичайно, ми розуміємо, що така потреба людини ніколи не буде задоволена, але завдяки міфології ми знаємо, що вона є і вона завжди актуальна). Оцей страждальний аспект посилюється жорсткою психологічною залежністю героя від його призначення. Багато героїв, які знайшли смерть у муках, отримують винагороду після смерті, здобуваючи за цим порогом безсмертя (Геракл, Христос та ін.). У цій парадоксальній нагороді можемо вбачати незбориме бажання людини подолати свою смертність.

Важко не погодитися з думкою Д. Норман, що міфи про героїв — це космогонічні міфи про створення світу в мікрокосмі [3, 57]. Однак, Ю. Антонян заперечує цю думку, апелюючи, що “герої можуть вирішувати і менш масштабні завдання, наприклад, забезпечуючи торжество справедливості” [1, 259]. Однак, на нашу думку, на космічному рівні міфи про героїв відображають вічну боротьбу, яку ми ведемо, щоби звільнити творчу енергію всередині себе та в зовнішньому світі. Героїчні міфи втілюють цілі, до яких слід прагнути, а не людські характери, доступні готовим визначенням. Незважаючи на свої численні форми, одне із найважливіших призначень таких міфів — виявити закладений в людях потенціал. Хоча не слід забувати й іншу дуже важливу функцію — міф захищає людину від іманентного та вічного страху перед хаосом, руйнуванням, відчуженням, нічцю, смертю, він вселяє у неї впевненість у можливе відродження.

Усі битви героя потрібні для утвердження життя, якщо життя щось загрожує, герой знову йде в бій. Те, що герой активно бере участь у актах творення є, з одного боку, його служіння життю, з іншого — втілення нерозривного зв'язку його творчого потенціалу з нашою внутрішньою боротьбою. Отже, ця боротьба є і доланням хаосу, і прагненням творчості, людина володіє невичерпною творчою енергією, для реалізації якої вона в необхідних випадках мусить ризикувати й приносити жертву. У цьому аспекті героями можна вважати Адама і Єву, які зірвали плід з Древа Пізнання; такий подвиг здійснив

Прометей, викравши у богів вогонь.

Неодмінною складовою сюжетної лінії героя є подорож, яка обов'язково супроводжується небезпечними пригодами та звершенням подвигів (Тесей, Ясон, Одисей та ін.). Може, тут маємо справу з одвічним прагненням людини вийти за власні межі. Однією з вічних і найпоширеніших тем героїчної міфології є подорож героя у царство мертвих (Тесей, Геракл), однак слід відзначити важливий аспект — подорож за безсмертям завжди виявляється невдалою. Тому сміливо можемо стверджувати, що героїчні подорожі та подвиги — це не лише шлях до себе, боротьба з чудовиськами несвідомого, вони за-свідчують також відрив людини від соціального та природного середовища та становлення особистості. К.Г. Юнг вважав, що «основне діяння героя — долання чудовиськ атемряви: цебажана й очікувана перемога над несвідомим. День і світло — синоніми свідомості, ніч і темрява — несвідомого. Усвідомлення — найсильніше давнє переживання, тому що разом з ним виникає світ, про існування якого раніше ніхто нічого не знав» [4, 364].

Два світи — божественний (сакральний) і людський (профанний) — кардинально різняться. Подорожі героя означають, що він іде від людської сфери в божественну, він відрізняється від звичайних людей тим, що призначений для духовної та психологічної подорожі в божественне. Говорячи мовою психоаналізу, повиг героя і в тому, що у своїх подорожах він, не лякаючись чудовиськ підсвідомого, рухається до самого себе і пізнає себе. Міфологія виходить з того, що герой — це той, хто почув і прийняв заклик вищих сил.

Герої, навіть наділені розумом, силою, відвагою, далеко не завжди постають зразками шляхетності. Міфологічний герой часом дуже нагадує своїх творців — людей, їхні потяги і прагнення, їхні постійні пошуки, їхні залежності, слабкості й численні помилки. Багато міфологічних персонажів чинили підло, коїли злочини, не зупиняючись навіть перед канібалізмом і вбивством власних дітей (Дедал убив свого племінника Тала, у якому бачив суперника в мистецтві; Медея — своїх дітей; Геракл — свого друга Іфіта і дітей свого брата; Ахілл жорстоко познущався над тілом Гектора). Це можна вважати своєрідним

самоаналізом і самооцінкою героїв, виявлення у собі брудних потягів і згубних гріхів — а це вже є подвигом. З другого боку — те, що трапляється з багатьма героями, наводить нас на думку про їхню запрограмованість певними вищими силами, у руках яких вони є лише знаряддям для виконання конкретної місії. Усе викладене дозволяє стверджувати, що героїчні міфи не завжди повинні повідомляти щось нове. Вони можуть мати іншу мету — підтвердити вже відоме, закріпити старі істини і цим увічнити їхню цінність. Героїчний епос містить давню мудрість, знання якої обов'язкове для кожного члена суспільства. Таким шляхом у міфології закріплюються архетипні образи і символи, які надалі дуже часто здобувають самостійне життя.

З аналітичної психології відомо, що героїчний міф є першою стадією видозміни психіки, у процесі якої Еґо відділяє себе від архетипів, сформованих образами батьків у ранньому дитинстві. Еґо намагається досягти відносної самостійності від первинного стану цілісності, без чого індивід не може зв'язати себе з дорослим оточенням. Тому оці битви з чудовиськами і звільнення Діви можна трактувати як перемоги на шляху героя до відділення від батьківських архетипів. Справді, сама поява міфів про героїв знаменує собою становлення і перемогу свідомості, набуття нею незалежності. Саме такий шлях прокладає собі герой, долаючи усі біди, пов'язані з народженням, перемогою над драконами та іншими злими силами. Іншими словами, міфологічний герой і є свідомістю. Саме тому йому загрожують, коли він зовсім малий (пригадаймо Геракла), кладуть в кошик, бочку, скриню, а їх у воду або ліс (пригадаймо Персея, Едіпа), що символізує несвідоме.

Дж. Кемпбел називав міфологічного героя «тисячеликим» [5], що передбачає його поліфункціональність. Навдивовижу точно й художньо цей автор пише про героя сьогодні: «Впевненими й дужими ударами були розбиті чари минулого, окупи традиції. Відпали сонні тенета міфу, дух піднісся на повен зріст пробудженої свідомості, й сучасна людина виплуталася з давнього невігластва, мов метелик випурхнув зі свого кокона... Сучасний геройський подвиг має полягати в тому, щоб розшукати й винести на світло денне загублену Атлантиду узгодженої душі» [5, 362-363].

Саме під впливом психоаналізу в західноєвропейській філософській думці сформувалася теза, що міфи про героя відіграли роль соціального регулятиву, який забезпечив масам можливість вирішення їхніх важливих проблем. Міфологема героя стала особливою структурою масової свідомості, що формується найрізноманітнішими засобами (формування міфів про вождів через пропаганду в засобах масової інформації, літературу, кіно та ін.). Сучасні соціальні філософи навіть почали досліджувати проблему формування та функціонування в суспільстві комплексу міфологічних уявлень про героя як агента соціальних перетворень. Втомлене соціальними негараздами та демагогією суспільство іманентно налаштоване на прихід героя, що вирішить усі проблеми й нарешті наведе лад; і скільки б те суспільство не обманювалося, радо вітає кожного потенційного “героя”, це назавжди закладено в нашій підсвідомості.

Узагальнюючи інформацію про героїв і їхні вчинки у роботах багатьох дослідників, можна запропонувати наступну типологію їхніх функцій і ролей: шлях до себе самого, духовний пошук і духовне вдосконалення; становлення і розвиток особистості, походження, розвиток і становлення свідомості; моральний зразок; організатор життя і символ справедливості; захисник людей перед богами, посередник між ними; іпостасі бога та іпостасі природи; сила, яка долає будь-які труднощі, символ розуму, хоробрості, хитрості; борець зі злом, захисник слабких; сила, яка здобуває через свої подвиги безсмертя; зразок для виконання певних обрядів, особливо ініціації.

Отже, якщо міфологія безмежна, то й герої її безсмертні. Можна навіть стверджувати, що вони архетипові, оскільки незмінно відтворюють своє вічне призначення, свій сокровенний сенс. Тому герої різних епох і народів так надзвичайно схожі один на одного (той самий св. Юрій, що вбиває дракона, у різних іпостасях відомий багатьом культурам). Виконання героєм винятково важливих функцій і є причиною повсюдного поширення героїчних міфів, їхньої величезної популярності та вічності. Міфологічний герой стимулював появу романтичного героя у літературі та мистецтві, який зберіг такі риси свого предка як висока моральність, вірність ідеалам, захист слабких, боротьба зі злом і т. д.

1. Антонян Ю.М. Миф и вечность. — М.: Логос, 2001. — 464 с.
2. Хендерсон Д.Л. Древние мифы и современный человек // К.Г. Юнг. Человек и его символы. — М.: Логос, 1998. — 391 с.
3. Норман Д. Символизм в мифологии. — М.: Терра, 1997. — 386 с.
4. Юнг К.Г. Божественный ребенок. — М.: Логос, 1997. — С. 192-267.
5. Кемпбел Дж. Герой із тисячею облич. — К.: Альтернативи, 1999. — 391 с.
6. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость. — Спб.: Алетейя, 1998. — С. 29-51.
7. Ранк О. Миф о рождении героя. — М.: Лабиринт, 1997. — С. 219-227.
8. Героїчне // Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. — К.: ВІД “Академія”, 2007. — 608 с.

Annotation

Iryna Kostyuk. Mythological hero: origin, appointment, functions. *The problems of origin, appointment and functions mythological hero, topic schemes in context of psychoanalysis on the materials of Greek mythology are discussed in this article. The attempt to generalize and to analyze the substance of hero as the phenomena of collective consciousness is done, to systematize investigations of leading specialists, who provide researches in context of the different world mythologies. The interpretation of mythological hero adventures as the way to himself, motive of travelling — as a tearing of human from social and natural environment and the forming of peculiarity are proposed.*

Key words: *mythological hero, motive of travelling, collective consciousness, topic schemes, psychoanalysis.*

Аннотация

Ирина Костюк. Мифологический герой: происхождение, предназначение, функции. *В статье рассматриваются вопросы происхождения, предназначения и функций мифологического героя, особенности сюжетных схем на основе достижений психоанализа на материалах греческой мифологии. Сделана попытка обобщить и проанализировать сущность героя как явления коллективного сознания, систематизировать работы ведущих специалистов, которые проводили исследования в контексте разных мифологий мира. Предложена интерпретация приключений мифологического героя как путь к себе, а мотив путешествия — как отрыв человека от социальной и природной среды и становление личности.*

Ключевые слова: *мифологический герой, мотив путешествия, коллективное сознание, сюжетные схемы, психоанализ.*